

**УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ
ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ**

Маковоз Олена Володимирівна

УДК 336:656.2

**ШЛЯХИ ФІНАНСОВОГО ОЗДОРОВЛЕННЯ НЕПЛАТОСПРОМОЖНИХ
ПІДПРИЄМСТВ ЗАЛІЗНИЧНОЇ ГАЛУЗІ**

08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Харків – 2007

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Українській державній академії залізничного транспорту
Міністерства транспорту та зв'язку України

Науковий керівник: доктор економічних наук, професор
Дикань Володимир Леонідович,
Українська державна академія залізничного транспорту,
завідувач кафедри економіки, організації і управління
підприємством

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Глуценко Віктор Володимирович,
Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна,
завідувач кафедри фінансів та кредиту;

кандидат економічних наук, доцент
Криворученко Ольга Анатоліївна,
Українська державна академія залізничного транспорту,
доцент кафедри фінансів.

Захист відбудеться „ 21 „ грудня 2007 року о 13,00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.820.05 Української державної академії залізничного транспорту за адресою: 61050, м.Харків, майдан Фейєрбаха,7, ауд. 3.501

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Української державної академії залізничного транспорту за адресою: 61050, м. Харків, майдан Фейєрбаха,7, ауд.2.209.

Автореферат розісланий „ 19” листопада 2007 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.В.Чорнобровка

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Процес формування ринкових відносин в Україні супроводжується фінансовою кризою, результатами якої є погіршення фінансового стану підприємств. Низький рівень забезпеченості підприємств залізничного транспорту фінансовими ресурсами – один із найбільш великих наслідків перебудови. Фінансова діяльність підприємств, які працюють у напрямку випуску продукції залізничного транспорту – складний багатогранний процес, що здійснюється в результаті функціонування фінансового механізму, рухомою силою якого є прийняття фінансових рішень, які базуються на результатах фінансового аналізу діяльності підприємств залізничного транспорту. Пошук шляхів фінансового оздоровлення неплатоспроможних підприємств транспортної галузі є актуальним і важким завданням сучасних практиків та науковців. Теорія банкрутства та неплатоспроможності в українській економічній літературі поки ще не розроблена, законодавство не досконале, а кількість неспроможних підприємств швидко зростає. У цих умовах велике значення надається ще не вирішеній у методологічному плані проблемі швидкого виявлення критичного фінансового стану підприємства.

Невичерпністю питань, спрямованих на попередження неспроможності (банкрутства) підприємств автомобільного та залізничного транспорту, пов'язаних з реорганізацією та ліквідацією неплатоспроможних підприємств у випадку визнання їх неплатоспроможними, підкреслюється велике значення теоретичних рекомендацій по досконалості фінансових відносин.

Процеси, пов'язані з банкрутством підприємств, сьогодні є предметом уваги, як зі сторони вчених – теоретиків, так і зі сторони фахівців – практиків. При цьому, багато з них декларують недосконалість правового поля, у рамках якого в Україні функціонує інститут банкрутства. Питання формування і планового оздоровлення підприємств висвітлюють такі вчені, як Ансофф І., Бланк І.О., Вінокуров В.О., Галуза С.Г., Глущенко В.В., Дейнека О.Г., Дикань В.Л., Золотарьов А.Н., Козак А.С., Кулаєв Ю.Ф., Міщенко В.В., Крейнина М.Н., Криворученко О.А., Сайфулін Р.С., Сергієнко В.І., Стоянов Є.А., Павлов А.Н., Портер М., Поляков В.Б., Шеремет А.Д., Шинкаренко В.Г. та інші.

Дослідження процесу забезпечення діяльності підприємств фінансовими ресурсами у теперішній час не використовують комплексних підходів, мають лише статистичний характер, і не враховують рівень впливу ринкових чинників, що значною мірою обмежують можливість ефективного управління фінансовою діяльністю підприємств. Тому в ринкових умовах на перший план виступає необхідність формування шляхів фінансового оздоровлення неплатоспроможних підприємств транспортної галузі, які запобігали б їх банкрутству та надавали можливість їх сталого розвитку.

У зв'язку з цим тема дисертаційної роботи, в якій сформульовано теоретичні положення та розроблено практичні рекомендації щодо формування шляхів фінансового оздоровлення неплатоспроможних підприємств автомобільного та залізничного транспорту, є актуальною.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана згідно з планом науково - дослідної роботи кафедри економіки, організації та управління підприємством Української державної академії залізничного транспорту за темою „Залучення об'єктів підприємницької діяльності у сферу обслуговування транспортних коридорів”, Національною програмою „Сприяння розвитку малого підприємництва в Україні на 2003р”, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів від 16.11.2002р. № 657 (дог. № №2-НП-07КК-1-2003р.), договір на створення науково – технічної продукції № П/НА – 054107/НЮ від 30 грудня 2005р.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є теоретичне обґрунтування методики складання бізнес – планів, щодо пошуку шляхів фінансового оздоровлення неплатоспроможних підприємств залізничної галузі, які базуються на аналізі причин виникнення банкрутств підприємств. Досягнення мети дисертаційного дослідження здійснювалось послідовним вирішенням таких завдань:

- проведення аналізу причин виникнення неплатоспроможності (банкрутства) підприємств в умовах економічної кризи;
- визначення змісту категорій „банкрутство” та „неплатоспроможність”;
- проведення порівняльного аналізу інституту банкрутства (України та окремих країн світу);
- визначення та обґрунтування особливостей використання зовнішніх та внутрішніх першочергових резервів фінансового оздоровлення неплатоспроможних підприємств;
- розроблення та обґрунтування пропозиції щодо методичного забезпечення складових бізнес – плану, з метою фінансового оздоровлення підприємств;
- розроблення та обґрунтування пропозицій щодо програми соціального – захисту працівників підприємств залізничного транспорту;
- розроблення рекомендацій по практичній реалізації фінансових гарантій забезпечення прав акціонерів.

Об'єкт дослідження – економічні процеси, які спрямовані на поліпшення фінансового стану підприємств залізничної галузі.

Предмет дослідження – теоретичні основи і практичні аспекти фінансового оздоровлення неспроможних підприємств транспортної галузі.

Методи дослідження. Для досягнення заданих результатів дослідження в дисертації використані такі методи дослідження: системний підхід (визначення причин банкрутства та неплатоспроможності), абстрактно – логічний (теоретичне узагальнення та формування висновків), багатофакторного прогнозування, логічного моделювання, графічний метод, експериментальний метод (обґрунтування максимальних та мінімальних значень коефіцієнтів фінансового стану підприємства) та загальнонаукові методи теоретичного узагальнення і порівняння якісного аналізу. Статистичні методи аналізу звітних матеріалів підприємств, поточний аналіз

фінансового стану Південної залізниці, фактичні статистичні дані про банкрутство підприємств та методи їх усунення, матеріали, опубліковані у вітчизняних та закордонних працях по даній проблемі. Аналіз діючого українського законодавства по банкрутству підприємств та практика його застосування в сучасних економічних умовах.

Наукова новизна одержаних результатів. Здійснені дослідження в сукупності розв'язують важливе наукове завдання з удосконалення пошуку та застосування шляхів фінансового оздоровлення підприємств залізничної галузі з незадовільною структурою балансу, зокрема:

вперше:

- розроблено структурне, послідовне методологічне забезпечення складання бізнес – плану, як форми реалізації плану фінансового оздоровлення підприємств залізничної галузі;

- запропоновано методичні підходи до розроблення стратегічних альтернатив бізнес – плану щодо вибору відповідної стратегії розвитку неплатоспроможних підприємств;

удосконалено:

- причинно – видову класифікацію основних факторів виникнення банкрутств підприємств в частині розширення їх складу;

- специфіку категорій „банкрутство” і „неплатоспроможність” і особливості їх застосування, щодо уточнення оцінки стану підприємства і розроблення відповідних заходів фінансового оздоровлення;

- обґрунтування особливостей використання внутрішніх та зовнішніх першочергових резервів фінансового оздоровлення неплатоспроможних підприємств;

дістало подальшого розвитку:

- обґрунтування заходів з соціального захисту працівників неплатоспроможних підприємств.

Практичне значення отриманих результатів полягає у використанні розроблених заходів щодо фінансового оздоровлення підприємств залізничної галузі, а саме, обґрунтуванні використання бізнес – плану, як форми реалізації плану фінансового оздоровлення підприємств, використання запропонованих альтернативних стратегій розвитку підприємств в умовах неплатоспроможності на відміну від базових стратегій розвитку підприємств в ринкових умовах господарювання, розробці практичних рекомендацій та пропозицій по фінансовому забезпеченню соціального захисту працівників неплатоспроможного підприємства.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дослідження доповідались на: 1) першій науково - практичній конференції “Проблеми міжнародних транспортних коридорів та єдиної транспортної системи України” (3-5 червня 2004р. смт. Коктебель); 2) п'ятій Всеукраїнській науково – практичній конференції “Фінансово – економічні проблеми розвитку регіонів України” (26 жовтня 2004р. м.Дніпропетровськ); 3) міжнародній науково – практичній конференції “Розвиток економіки в трансформаційний період: глобальний та національний аспекти” (20 квітня

2005 р. м. Запоріжжя); 4) міжнародній науково – практичній конференції “Економічна безпека держави: стан, проблеми, напрямки зміцнення” (28-29 жовтня 2005р. м.Харків); 5) 18 –й Міжнародній науково – практичній конференції “Перспективні системи управління на залізничному, промисловому і міському транспорті” (2005р. м.Харків); 6) другій міжнародній науково – практичній конференції “Проблеми міжнародних транспортних коридорів та єдиної транспортної системи України” (7-11 червня 2006р. смт. Коктебель – м.Харків); 7) міжнародній науково – практичній конференції “Проблеми економіки та управління на залізничному транспорті” (20-22 червня 2006р. м.Судак – м.Київ); 8) первой международной научно- практической конференции “Научная индустрия европейского континента – 2006” г. Днепропетровск 1-15 декабря 2006 г. 9) третій міжнародній науково – практичній конференції “Проблеми міжнародних транспортних коридорів та єдиної транспортної системи України” (4-10 червня 2007р. смт. Коктебель – м.Харків).

Особистий внесок здобувача. Основні положення і висновки дисертаційної роботи обґрунтовані та отримані автором на підставі вивчення, аналізу й узагальнення теоретичних досліджень і практичного досвіду з питань пошуку шляхів фінансового оздоровлення підприємств залізничної галузі. Особистий внесок здобувача в наукові та практичні результати, що виконані у співавторстві, є таким: в роботі [3] здобувачем виявлені основні напрямки проведення фінансового аналізу неспроможного підприємства, в роботі [9] здобувачем виявлена стратегія виживання згідно з вимогами чинного законодавства та удосконалено причинно – видову класифікацію причин виникнення банкрутства підприємств

Публікації. Результати дослідження опубліковані у 18 наукових працях, усі вони опубліковані у фахових виданнях, загальним обсягом 5,1 друк.арк.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатків. Основний зміст викладено на 172 сторінках. Робота містить 12 рисунків, 9 таблиць, 9 додатків, перелік використаних джерел (169 найменувань).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

У вступі відображено актуальність теми дисертації, сформульовано головну мету і завдання, визначено об’єкт, предмет, теоретичні та методологічні основи дослідження, відображено його наукову новизну і практичне значення, наведено інформацію про публікації, апробацію і впровадження результатів дослідження.

У першому розділі - “Кризовий стан економіки та аналіз причин виникнення банкрутств підприємств в Україні” - проведено досконалий аналіз динаміки процесів банкрутства в країні та на залізничному транспорті зокрема. Дослідження проводилось на основі статистичних даних, наведених

у Статистичних збірниках України за 2000 – 2006р. [Київ.: „Консультант”. - 2006.- 590с.]

В економіці України серед законодавчих процедур банкрутства переважають механізми, орієнтовані на ліквідацію, а не на відновлення платоспроможності та ефективної діяльності фінансово неспроможних господарюючих суб'єктів.

Такий стан справ у сфері законодавчого регулювання процесів управління підприємствами-боржниками не може не визивати тривогу. В роботі проаналізовано стан транспортної галузі Харківської області, зокрема, залізничної, аналіз дозволив зробити висновки, що транспортна галузь, у тому числі залізнична, потребує неодмінних заходів щодо фінансового оздоровлення. Аналіз кількості збиткових підприємств транспортної галузі наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Аналіз кількості збиткових підприємств транспортної галузі

Показник	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Відсотків до загальної кількості підприємств	47,4	45,0	45,3	41,8	39,3	41,6	40,0
Сума збитків, млн. грн.	3823,6	883,9	1214	1214,0	959,4	1000,3	999,0

Зроблено висновки, що кількість збиткових підприємств транспортної галузі складає приблизно 45% [Статистичний щорічник України. – Київ.: „Консультант”. -2006.- 590с.]. Це занадто багато.

Досліджено, що передумовами банкрутства підприємств є цілий ряд факторів, деякі з них є зовнішніми по відношенню до підприємства, та на них у підприємства немає можливостей впливати, бо цей вплив може бути слабким. Інші фактори внутрішнього характеру. Як правило, ця група факторів залежить від організації роботи на самому підприємстві. Неплатоспроможність, так само як і банкрутство, частіше за все є результатом спільної та одночасної взаємодії усіх факторів. На підставі проведеного аналізу закордонної та вітчизняної літератури зроблено висновок, що чіткої класифікації причин банкрутств немає. У зв'язку з цим, автором проведена робота по удосконаленню причини – видової класифікації факторів виникнення банкрутства (рис.1).

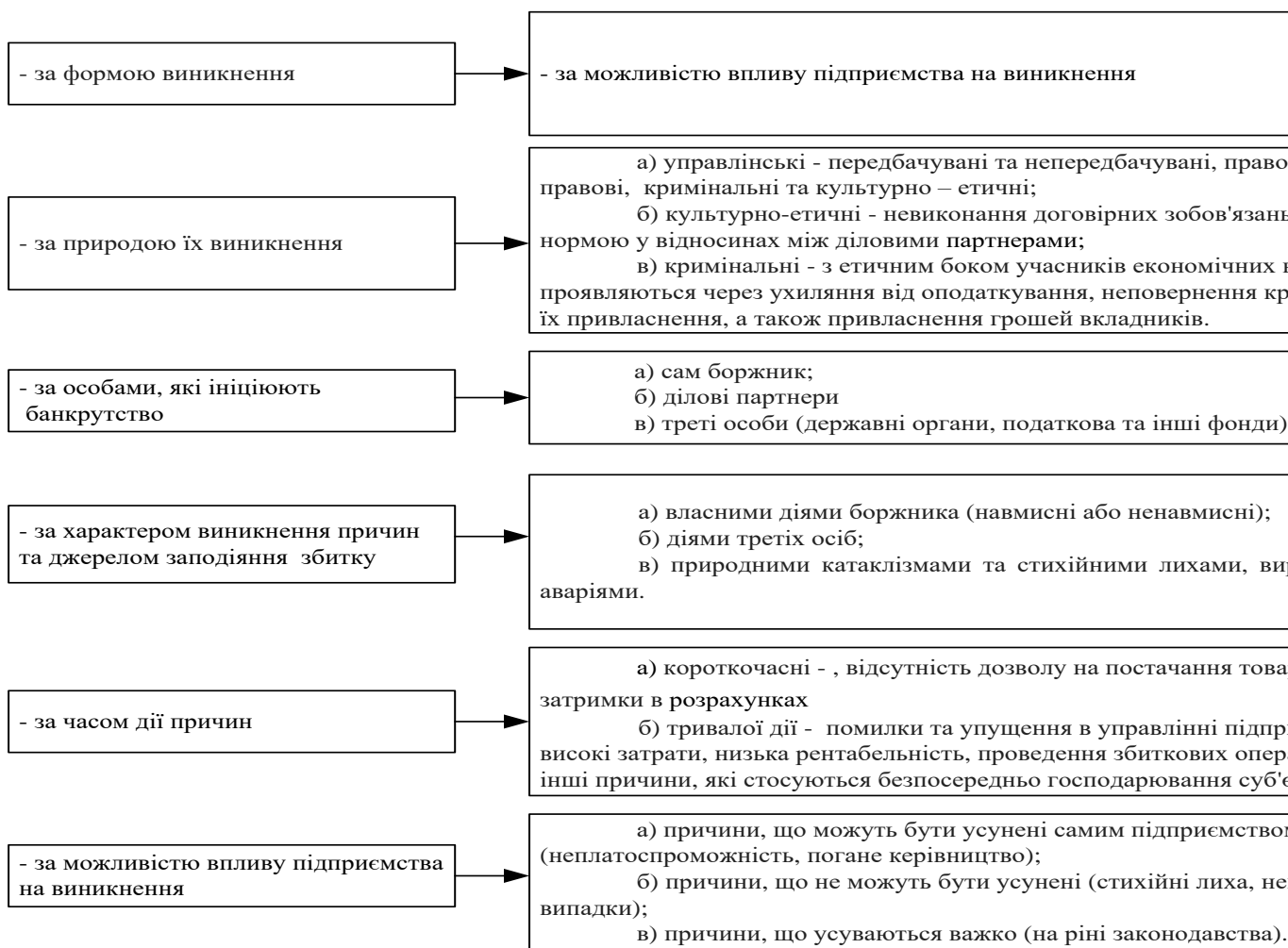

Рис.1. Причинно - видова класифікація факторів банкрутства

Запропонована класифікація враховує не тільки всі напрямки виникнення причин банкрутства в сучасних умовах, а й сприяє їх нагромадженню з метою усунення або впливу на них.

На сьогоднішній день в практиці щодо визначення платоспроможності суб'єкта підприємницької діяльності застосовуються два терміни: неплатоспроможність і банкрутство. На нашу думку, банкрутство – це юридично закріплене визначення, а неплатоспроможна особа ще не є банкрутом. Тому, в дисертації удосконалена специфіка категорій „банкрутство” і „неплатоспроможність” і особливості їх застосування щодо уточнення оцінки стану підприємства і розроблення відповідних заходів фінансового оздоровлення.

У роботі продовжено дослідження по виявленню об'єктивних критеріїв дійсно існуючого банкрутства підприємств та пошук реальних законодавчо обґрунтованих шляхів їх виходу із зони неплатоспроможності.

В дослідженні проведено аналіз законодавства про банкрутство закордонних країн (Англія, США, Німеччина). Зроблено порівняльний аналіз та відповідні висновки.

У другому розділі - “Фінансові методи запобігання неплатоспроможності підприємств залізничної галузі” - наведено систему

критеріїв і методику оцінки фінансового стану господарюючих суб'єктів, а саме підприємств залізничного транспорту.

Доведено, що фінансовий стан підприємства — одна з найважливіших характеристик діяльності кожного підприємства. Це комплексне поняття, яке є результатом взаємодії всіх елементів системи фінансових відносин підприємства, визначається сукупністю виробничо – господарських факторів і характеризується системою показників, які відображають наявність, розміщення і використання фінансових ресурсів. Проведено детальний аналіз фінансового стану СТГО „Південна залізниця” та зроблені відповідні висновки.

Щоб відстежити зміни в структурі вартості майна підприємства, проаналізовано порівняльний аналітичний баланс. У роботі відзначено, що одним з напрямків фінансового аналізу є аналіз коефіцієнтів, які характеризують фінансовий стан підприємства, а саме коефіцієнт маневрування - показує, яка частина власного капіталу знаходиться у мобільній формі, яка дозволяє вільно маневрувати капіталом. Високі значення коефіцієнту маневрування задовільно характеризують фінансовий стан (1).

$$K_M = \frac{BK - ПА}{BK} = \frac{ВОЗ}{BK},$$

(1)

де: BK - власний капітал, грн;

ПА - постійні активи, грн;

ВОЗ - власні оборотні засоби, грн.

Коефіцієнт забезпеченості власними засобами (2). На підставі даного коефіцієнту структура балансу визнається задовільною або незадовільною, а саме підприємство – платоспроможним або неплатоспроможним. Ріст даного показника в динаміці за ряд періодів розглядається як покращення фінансової стійкості компанії.

$$K_{звк} = \frac{BK - ПА}{ТА} = \frac{ВОЗ}{ТА},$$

(2)

де ТА - поточні активи, грн .

Коефіцієнт забезпеченості запасів власними джерелами (3). Показує достатність власних оборотних засобів для покриття запасів, витрат незавершеного виробництва та авансів постачальникам. Для фінансово стійкого підприємства значення даного показника повинно бути більше 1.

$$K_{звд} = \frac{BK - ПА}{Зап} = \frac{ВОЗ}{Зап},$$

(3)

де *Зап* - запаси сировини та матеріалів, незавершене виробництво та аванси постачальникам, грн.

Коефіцієнт автономії (концентрації власного капіталу) (4). Характеризує частку власників підприємства в загальній сумі засобів авансованих в його діяльність. Чим вище значення цього коефіцієнта, тим підприємство має стійкий фінансовий стан, стабільне та незалежне від зовнішніх джерел.

$$K_A = \frac{BK}{BB},$$

(4)

де *BB* - валюта балансу, грн;

BK - власний капітал, грн.

Коефіцієнт співвідношення власних та зайомних засобів (5). Цей коефіцієнт надає найбільш загальну оцінку фінансової стійкості. Ріст показника в динаміці свідчить про посилення залежності підприємства від зовнішніх інвесторів та кредиторів, т.е. про зниження фінансової стійкості.

$$K_{CBZ} = \frac{ЗК}{BK},$$

(5)

де *ЗК* - зайомний капітал, грн.

Коефіцієнт забезпеченості довгострокових інвестицій визначає, яка частка інвестованого капіталу іммобілізована у постійні активи (6).

$$K_{зп} = \frac{ПА}{BK + ДЗ},$$

(6)

де *ДЗ* - довгострокові зобов'язання, грн;

ПА - постійні активи, грн.

Коефіцієнт іммобілізації характеризує співвідношення постійних та поточних активів (7). Даний показник відображає, як правило, галузеву специфіку підприємства.

$$K_{\text{вм}} = \frac{ПА}{ТА},$$

(7)

Відмічені особливості цього аналізу, а саме: його моментність (тобто відображення стану справ на підприємстві на якусь дату), досить жорстко регламентований порядок проведення (у тому числі держорганами) і наявність можливості визначення мінімально необхідної для підприємства величини більшості показників. У процесі аналізу розглянуто наступні коефіцієнти: показники платоспроможності, фінансової стійкості, коефіцієнт співвідношення власних і позикових

засобів, маневреності, нагромадження зносу і коефіцієнт реальної вартості майна тощо.

Наведено значимість стратегічного планування та відзначено його особливості.

У рамках розглянутих базових стратегій можуть бути використані наступні стратегічні альтернативи (табл. 2).

Як правило, при розробці планів фінансового оздоровлення всі підприємства розробляють заходи щодо реалізації більшості з перерахованих вище альтернатив, припускаючи в процесі продовження свого функціонування послідовне проходження трьох етапів, яким відповідають три описані базові стратегії - виживання, стабілізації і розвитку.

Таблиця 2

Стратегічні альтернативи розвитку підприємства

Базові стратегії	Альтернативи
Виживання	1.1 організаційна санація 1.2 економічна і фінансова санація 1.3 маркетингова санація 1.4 соціальна санація
Стабілізація або утриманий ріст	2.1 економія витрат 2.2 адаптація господарської діяльності до зовнішнього середовища 2.3 збереження науково - технічного і кадрового потенціалу
Розвиток (ріст)	3.1 диверсифікація 3.1 інтенсифікація з урахуванням умов на ринку 3.3 інтеграція

Для неплатоспроможних підприємств велике значення має стратегія виживання. Структура стратегії виживання згідно з положеннями Закону України „Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” наведена на рис.3.

У роботі виділено стадії стратегії виживання.

Адаптація господарської діяльності до зовнішнього середовища, як стратегічна альтернатива, припускає вироблення дій стратегічного характеру, що підвищує ефективність взаємодії підприємства з зовнішнім середовищем, завдяки розгляду підприємства як “відкритої системи”.

Рис. 3. Структура стратегії виживання

Ці стратегічні альтернативи тісно пов'язані із збереженням науково-технічного і кадрового потенціалу, які життєво необхідно для реалізації стратегії обмеженого росту, вироблюваної підприємством в умовах невизначеності і прогнозованого підйому його діяльності. Дана стратегічна альтернатива спрямована на підтримку «іміджу» підприємства і збереження колишніх позицій на ринку, з одного боку, і на зниження соціальної напруженості у внутрішній середовищі підприємства, з іншого.

Таким чином у роботі вперше запропоновані методичні підходи до розроблення стратегічних альтернатив бізнес – плану щодо вибору відповідної стратегії розвитку неплатоспроможних підприємств.

Як видно з викладеного, заходи, спрямовані на фінансове оздоровлення підприємства, охоплюють всі сторони його господарської, виробничої та фінансової діяльності. Рішення задачі фінансового оздоровлення підприємства неможливо без комплексного підходу до усунення всіх причин, які впливають на його фінансовий стан, для цього необхідно скласти та обґрунтувати докладний бізнес — план.

У третьому розділі - “Удосконалення фінансових методів та заходи по запобіганню неплатоспроможності підприємств залізничної галузі” - проведено пошук шляхів оздоровлення неплатоспроможних підприємств залізничної галузі.

Неплатоспроможність підприємств транспортної галузі негативно впливає як на окремі сектори економіки, так і на загальноекономічне становище держави. У транспортному секторі економіки доходи мають тенденцію до неухильного зниження. У даному розділі наведено першочергові заходи щодо використання зовнішніх та внутрішніх резервів фінансового оздоровлення неспроможних підприємств. В дослідженні обґрунтовано особливості використання внутрішніх та зовнішніх першочергових резервів фінансового оздоровлення неплатоспроможних підприємств. Внутрішні та зовнішні першочергові резерви фінансового оздоровлення неплатоспроможних підприємств наведені на рис.4.

Рис. 4. Першочергові заходи щодо використання резервів фінансового оздоровлення неплатоспроможних підприємств

Проведена робота щодо аналізу зовнішніх і внутрішніх факторів виникнення банкрутства і намічених першочергових заходів для використання зовнішніх і внутрішніх резервів фінансового оздоровлення неплатоспроможних підприємств дозволила перейти до узагальнення отриманих матеріалів і розробці на їхній основі рекомендацій з розроблення структурного та послідовного методологічного забезпечення складання плану фінансового оздоровлення. В дисертації ціль складання бізнес — плану формулюється більш широко. Важливо не допустити банкрутства неплатоспроможного підприємства, вивести його з небезпечної зони шляхом комплексного використання усіх доступних підприємству внутрішніх і зовнішніх резервів фінансового оздоровлення.

Таким чином, бізнес — план починає "працювати" ще до своєї появи на світ. Детальний аналіз фінансового стану підприємства, розкриті резерви фінансового оздоровлення ще до його написання змушують керівництво підприємства реально і неупереджено розглянути свій фінансовий стан і можливості його реалізації. На цій стадії проведення даних робіт надзвичайно корисно для з'ясування перспектив фінансового оздоровлення та підготовка на основі отриманих матеріалів концепції господарської діяльності, що містить основні ідеї розвитку підприємства. У його керівників з'являється можливість ретельно проаналізувати свої ідеї, перевірити доцільність і можливість їхньої реалізації у формі бізнес — плану.

Концепція господарської діяльності розробляється на 2- 3 роки, в залежності від конкретних умов господарської діяльності підприємства. Головне в концепції не контрольні цифри, які можна періодично переглядати в залежності від зміни економічної ситуації, а визначення можливих основних напрямків діяльності на майбутні роки. Структура концепції поки ще законодавчо не визначена, немає єдиного стандарту, але найбільш необхідними її розділами, на думку автора, можуть бути наступні: організаційний, виробничий, інвестиційний розділи, економічний розвиток, зовнішньоекономічна діяльність, управління персоналом, соціальний розділ.

У роботі запропонована подібна типова програма по розробці і реалізації плану фінансового оздоровлення (бізнес — плану) неплатоспроможних підприємств. Програма містить заходи щодо відновлення платоспроможності і підтримки ефективної господарської діяльності, методологічному забезпеченню розробки плану фінансового оздоровлення (бізнес — плану) і контролю за ходом його виконання. Програма розрахована на термін у 18 місяців, який рекомендується чинним законодавством по банкрутству.

Таким чином, вперше розроблено структурне, послідовне методологічне забезпечення складання бізнес — плану, як форми реалізації плану фінансового оздоровлення підприємств залізничної галузі. Програма робіт по розробці та реалізації плану фінансового оздоровлення (бізнес —

плану) та управління виробничо – господарської діяльністю підприємства наведена в табл. 3.

Таблиця 3

Програма робіт по розробці та реалізації бізнес - плану фінансового оздоровлення

План	Підстава/Висновок
1	2
1. Проведення експрес – діагностика по балансовим даним підприємства. Заходи, які враховують зовнішні фактори фінансового оздоровлення підприємства.	Висновок по матеріалам експрес – діагностики про фінансовий стан підприємства.
2. Використання економічної доцільності та умов можливості випуску нових акцій (корпоратизація, приватизація)	Рекомендації про доцільність підготовки проспекту емісії акцій АТ.
3. Економічне обґрунтування доцільності випуску в обіг облігацій акціонерного товариства.	Законодавчі акти.

Продовження таблиці 3

1	2
4. Збільшення позикових коштів за рахунок банківського кредиту на основі нових форм забезпечення повернення позичок: - закупівля вітчизняного обладнання та імпортного обладнання на умовах лізингу: - фінансовий лізинг; - іпотечне кредитування (кредит під заставу нерухомості або іншого приватизованого майна); - вексель, як предмет застави повернення позички; - цесія (уступка вимог та передача права власності).	Методика організації і техніки лізингових операцій. Форма лізингового договору. Форма іпотечного договору. Форма договору про заставу. Форма договору про цесію.
5. Розроблення дивідендної політики підприємства (акціонерного товариства).	Положення про порядок нарахування та виплату дивідендів. Методика визначення курсової ціни акції.
6. Проведення диверсифікації виробництва підприємства по основним напрямках господарчої діяльності.	Рекомендації по зміні структури виробництва з метою мінімізації податкової бази та скороченню витрат виробництва.
7. Відмова від деяких видів виробництва та обслуговування (будівництво, транспорт) та перехід до закупівлі даних товарів та послуг на стороні.	Рекомендації на основі аналізу доходності допоміжних виробництв та обслуговування.
8. Розроблення цінової політики та контролю за її реалізацією.	Рекомендації по розрахунках доцільності злиття дочірніх підприємств.
9. Пошук партнерів для злиття та шляхів	Проект плану фінансового оздоровлення

створення компаній та фінансово – промислових груп.	(корпорації, акціонерного товариства).
10. Приваблення вітчизняних та закордонних інвесторів на основі розробленого бізнес-плану щодо фінансового оздоровлення.	-
11. Вжиття заходів, які враховують внутрішні фактори (резерви) фінансового оздоровлення підприємства.	Пропозиції про засоби ліквідації безнадійної заборгованості та організація контролю за своєчасним погашенням поточної кредиторської заборгованості.
12. Проведення аналізу структури кредиторської заборгованості усіх видів по кредитах банків, заборгованості до бюджету та позабюджетні фонди з метою її своєчасного погашення.	-
13. Проведення аналізу структури дебіторської заборгованості з метою її скорочення та стягнення пені за затримку платежів по поставках, послугах, роботах та т.п..	Рекомендації по контролю за договірною дисципліною. Поліпшення позовної роботи юридичної служби, стягнення пені за затримку платежів.
14. Проведення інвентаризації основних засобів, визначення необхідності та придатності їх до експлуатації.	-
15. Проведення аналізу незавершеного виробництва, будівництва тощо	Обґрунтування пропозицій по термінах ймовірного вводу об'єктів в експлуатацію, оформлення на консервацію, продаж або передача з балансу на баланс.

Продовження таблиці 3

1	2
16. Складання повного переліку об'єктів соціального призначення з метою вивчення можливості їх передачі в комунальну власність.	Пропозиції по скороченню витрат на утримання об'єктів соціального призначення. Зменшення бази оподаткування.
17. Складання повного переліку об'єктів житлово – комунального призначення, доріг, електричних мереж, водозабірних об'єктів спільного використання, але які знаходяться на балансі підприємства.	Рекомендації по скороченню витрат на утримання об'єктів житлово – комунального призначення. Зменшення бази оподаткування.
18. Введення контрактної системи найму на роботу.	Положення про контрактну систему найму на роботу та оплати праці робітників. Контракт по найму робітників та спеціалістів. Контракт на управлінську діяльність між підприємством та членами правління.
19. Розроблення системи постійного контролю над договірною дисципліною. - в обов'язковому порядку застосовування штрафних санкцій по прострочених платежах з	Положення про поставку товарів, робіт та послуг, яке містить відповідальність відділів, служб підприємства та апарату управління. Розробити рекомендації по поліпшенню позовної

щомісячним звітом про проведену роботу; - укладання договорів з банками по своєчасному нарахуванню пені за прострочені платежі; - удосконалення розрахунково-касового обслуговування банками з метою скорочення термінів проведення платежів.	роботи юридичної служби підприємства. Форма договору з банком по нарахуванню пені. Рекомендації по удосконаленню договірних взаємовідносин підприємства та банку. Проект договору на розрахунково-касового обслуговування.
20. Методичне забезпечення розробки плану фінансового оздоровлення (бізнес – плану) і контроль за його виконанням:	-
21. Розроблення методичних вказівок службам та відділам підприємства по складанню основних розділів бізнес – плану, як форми реалізації плану фінансового оздоровлення.	Методичні вказівки по розробці бізнес – плану з урахуванням особливостей (корпоративізації) приватизації підприємств відповідної галузі та галузевої специфіки організації та управління виробничо- господарською діяльністю.
22. Вивчення предмету діяльності. Визначення цілей, задач та масштабів виробництва.	-
23. Проведення оцінки ринку збуту продукції/послуг	-
24. Збір інформації про можливих партнерів та конкурентів.	-
25. Розроблення плану маркетингу.	-
26. Розроблення плану виробництва.	-
27. Проведення удосконалення організації управління персоналом.	-
28. Розроблення юридичного плану.	-
29. Проведення оцінка, прогнозування та управління різного роду ризиками з метою зменшення витрат від них.	-

Продовження таблиці 3

1	2
30. Розроблення фінансового плану. Розроблення графіку досягнення безбиткової роботи та виходу із кризового стану.	Бізнес – план.
31. Розроблення програми соціального захисту робітників при виході із кризового стану.	Програма соціального захисту робітників.
32. Організація контролю за своєчасним складанням бізнес – плану та фактичної реалізації плану фінансового оздоровлення.	Графік контрольних перевірок.
33. Складання графіка контрольних перевірок зі сторони адміністрації та ревізійної комісії.	-

В роботі особливу увагу приділено фінансовим питанням соціального захисту працівників при виході підприємства з кризового стану. Падіння рівня життя населення в результаті кризи в економіці, в першу чергу відноситься до працівників підприємств, які балансують на грані банкрутства. На період і до повної та успішної реалізації намічених шляхів фінансового оздоровлення неплатоспроможних підприємств, їхні працівники мають потребу в серйозному соціальному захисті.

Потрібно визначити цілі і способи фінансування соціально — побутових проблем, розробити механізми захисту фінансових інтересів робітників та акціонерів. Комплекс даних питань повинен скласти програму соціального захисту неспроможних підприємств різних статусів. Масові звільнення працівників через неплатоспроможність підприємств в умовах триваючого спаду виробництва можуть викликати непередбачені соціально-економічні наслідки. Тому так важливо виробити й обґрунтувати практичні пропозиції по фінансовому забезпеченню соціального захисту працівників. В результаті проведеної роботи дістало подальшого розвитку обґрунтування заходів з соціального захисту працівників неплатоспроможних підприємств.

ВИСНОВКИ

Результати дисертаційного дослідження в сукупності вирішують наукове завдання пошуку шляхів фінансового оздоровлення неплатоспроможних підприємств транспортної галузі, а саме:

1. Проаналізовано сучасний стан економіки України, статистичні дані щодо збиткових підприємств, у тому числі транспортної галузі, стан справ щодо банкрутства підприємств. Розкрито основні тенденції у розгляді та завершенні справ про банкрутство.

2. Проведено детальну класифікацію факторів банкрутства з метою удосконалення причино – видової класифікації основних факторів виникнення банкрутств підприємств в частині розширення їх складу; що визначає новий підхід до управління банкрутством, дає змогу врахувати всі напрямки виникнення банкрутства й наслідкову їх залежність, розкривають упущення в законодавчій базі банкрутства, у регулюванні та управлінні ним.

3. Удосконалено специфіку категорій „банкрутство” та „неплатоспроможність” і особливості їх застосування щодо уточнення оцінки стану підприємства і розроблення відповідних заходів фінансового оздоровлення.

4. Зроблено порівняльний аналіз та виявлено основні відзнаки у законодавствах деяких закордонних країн та України, надано пропозиції щодо удосконалення вітчизняного законодавства про банкрутство на досвіді закордонного. Також проаналізовано сучасне українське законодавство про банкрутство, механізм банкрутства підприємств.

5. Розглянуто загальні проблеми сучасного стану фінансів транспортних підприємств та, зокрема, фінансів залізничного транспорту. Викладено основний зміст фінансового стану підприємств залізничного транспорту.

6. Надано пропозиції щодо комплексної методики проведення фінансового аналізу підприємств та розглянуто шляхи поліпшення ключових показників, які характеризують фінансовий стан підприємств залізничної галузі.

7. Проаналізовано порівняльний аналітичний баланс, за допомогою якого доцільно проводити фінансовий аналіз. Порівняльний аналітичний баланс дозволяє зіставити величини різних по ліквідності і своїй ролі в процесі виробництва активів з величинами пасивів, за рахунок яких вони повинні формуватися.

8. Проаналізовано основні коефіцієнти, які характеризують фінансовий стан підприємства. Проведення фінансового аналізу підприємства у формі перевірки та на підставі бухгалтерської звітності надає найбільш детальну та масштабну інформацію щодо фінансового стану підприємства. Зроблено аналіз фінансового стану Південної залізниці з відповідними висновками за останні роки.

9. Виділено базові стратегії розвитку. Особливо виділено стратегію виживання згідно з вимогами чинного законодавства. Надано структуру стратегії виживання.

10. Запропоновано методичні підходи до розроблення стратегічних альтернатив бізнес – плану щодо вибору відповідної стратегії розвитку неплатоспроможних підприємств.

11. У роботі обґрунтовано особливості використання внутрішніх та зовнішніх першочергових резервів фінансового оздоровлення неплатоспроможних підприємств.

12. Наведено основні напрямки фінансового оздоровлення неспроможних підприємств. Розроблено структурне, послідовне методологічне забезпечення складання бізнес-плану, як форми реалізації плану фінансового оздоровлення підприємств залізничної галузі.

13. Розглянуто фінансові питання соціального захисту працівників при виході підприємства з кризового стану. Дістало подальшого розвитку обґрунтування заходів з соціального захисту працівників неплатоспроможних підприємств.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

У фахових наукових виданнях:

1. Маковоз О.В. Проблеми та перспективи пенсійної реформи України // Вісник економіки транспорту і промисловості: Зб. наук. праць, - Харків: УкрДАЗТ. - 2004. - № 8. С.176-178.
2. Маковоз О.В. Теоретична сутність термінів: неплатоспроможність і банкрутство // Вісник економіки транспорту і промисловості: Зб. наук. праць, - Харків: УкрДАЗТ. - 2005.- № 9-10. С.305-308.
3. Маковоз О.В., Чорнобровка І.В. Основні напрямки проведення фінансового аналізу неспроможного підприємства // Вісник економіки транспорту і промисловості: Зб. наук. праць, - Харків: УкрДАЗТ. – 2005. - № 11.- С. 111-115.

4. Маковоз Е.В. Основные направления диагностики финансового состояния предприятия // Вісник економіки транспорту і промисловості: Зб. наук. праць, - Харків: УкрДАЗТ.- 2005.-№ 12.- С. 39-42.
5. Маковоз Е.В. Понятие банкротства, его сущность, влияние на экономику Украины // Коммунальное хозяйство городов. Научно – технический сборник.- Киев.- “Техника”.-2005.- № 61. С. 222 -228.
6. Маковоз Е.В. Финансовые вопросы социальной защиты работников при выходе предприятия из кризисного состояния// Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Економ. серія. -2005.- № 668. С. 50 – 53.
7. Маковоз Е.В. Диагностика банкротства: методики прогнозирования наступления банкротства// Вісник економіки транспорту і промисловості: Зб. наук. праць, - Харків: УкрДАЗТ.- 2006.- № 13.- С. 236-240.
8. Маковоз О.В. Фінансові аспекти складання бізнес – плану, як форми реалізації фінансового оздоровлення підприємства// Вісник економіки транспорту і промисловості: Зб. наук. праць, - Харків: УкрДАЗТ. - 2007.- № 15-16.- С.80-84.
9. Дикань В.Л., Маковоз Е.В. Застосування стратегії виживання для попередження банкрутства підприємств транспортної галузі // Вісник економіки транспорту і промисловості: Зб. наук. праць, - Харків: УкрДАЗТ. .-2007.- № 17.- С. 27-31.

Тези доповідей:

- 10.Маковоз О.В. Інновації та конкурентоспроможність транспортних послуг// м. Харків. - смт. Коктебель, 3-5 червня 2004р. Перша науково – практична конференція “Проблеми міжнародних транспортних коридорів та єдиної транспортної системи України” // Вісник економіки транспорту і промисловості: Зб. наук. праць, - Харків.: УкрДАЗТ. -2004.- № 7.- С. 66.
- 11.Маковоз О.В. Основи причинно – видової класифікації банкрутства підприємств// м. Дніпропетровськ, 26 жовтня 2004р. Матеріали П’ятої Всеукраїнської науково – практичної конференції “Фінансово – економічні проблеми розвитку регіонів України”.- Дніпропетровськ.: Наука і освіта.- Т.2.- С.95-96.
- 12.Маковоз О.В. Фінансовий аналіз підприємства – істотний елемент керування. // м. Запоріжжя, 20 квітня 2005 р. Матеріали Міжнародної науково – практичної конференції “Розвиток економіки в трансформаційний період: глобальний та національний аспекти”.- Дніпропетровськ.: Наука і освіта. - Т.4.- С.117-118.
13. Маковоз О.В. Основи видової класифікації причин банкрутства підприємств” // м.Харків 28-29 жовтня, Міжнародна науково – практична конференція “Економічна безпека держави: стан, проблеми, напрямки зміцнення” // Харків.- 2005.- С.39-40.

- 14.Маковоз О.В.Основні напрямки керування фінансовим станом підприємства з метою запобігання банкрутства // м.Харків, 18 –а Міжнародна науково – практична конференція “Перспективні системи управління на залізничному, промислового і міському транспорті”// Інформаційно – керуючі системи на залізничному транспорті. - Харків.: УкрДАЗТ.- 2005.-№5.- С.125-126.
- 15.Маковоз О.В. Класифікація методів фінансового аналізу діяльності підприємства// смт. Коктебель – м. Харків, 7-11 червня 2006р. Друга міжнародна науково – практична конференція “Проблеми міжнародних транспортних коридорів та єдиної транспортної системи України”// Вісник економіки транспорту і промисловості: Зб. наук. праць, - Харків.: УкрДАЗТ.-2006.- № 14.- С. 103-104.
- 16.Маковоз Е.В. Банкрутство как категория рыночного хозяйствования // м. Судак – м. Київ, 20-22 червня 2006р. Міжнародна науково – практична конференція “Проблеми економіки та управління на залізничному транспорті” // Київ.: ЕКУЗТ.- 2006.- С.191-192.
- 17.Маковоз Е.В. Роль железнодорожного транспорта в единой транспортной системе Украины // 1-15 декабря 2006г. г. Днепропетровск. Первая международная научно- практическая конференция “Научная индустрия европейского континента – 2006” // г. Днепропетровськ.: Наука і освіта. - 2006.- Т.2 “Экономические науки”.- С.64-66.
- 18.Маковоз Е.В. Определение финансовой устойчивости предприятия // смт. Коктебель – м. Харків, 4-10 червня 2007р. Третя міжнародна науково – практична конференція “Проблеми міжнародних транспортних коридорів та єдиної транспортної системи України” Вісник економіки транспорту і промисловості: Зб. наук. праць, - Харків.: УкрДАЗТ. -2007.- № 18.- С. 22-23.

АНОТАЦІЇ

Маковоз О.В. Шляхи фінансового оздоровлення неплатоспроможних підприємств залізничної галузі. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)- Українська державна академія залізничного транспорту, Харків,2007.

Дисертація присвячена питанням пошуку шляхів фінансового оздоровлення неплатоспроможних підприємств залізничної галузі.

На основі проведеного аналізу фінансового стану транспортної галузі та стану справ щодо банкрутства підприємств, у роботі розроблено шляхи фінансового оздоровлення підприємств залізничної галузі. Удосконалено специфіку категорій „банкрутство” та „неплатоспроможність” і особливості їх застосування щодо уточнення оцінки стану підприємства і розроблення відповідних заходів фінансового оздоровлення. Удосконалено причинно – видову класифікацію основних факторів виникнення банкрутств

підприємств. Проаналізовано діюче законодавство України та деяких закордонних країн щодо банкрутства. Наведено фінансові методи запобігання неплатоспроможності підприємств залізничної галузі та основні аспекти управління фінансовим станом підприємства з метою запобігання банкрутства. Виділено та обґрунтовано особливості використання зовнішніх та внутрішніх першочергових резервів фінансового оздоровлення неплатоспроможних підприємств. У роботі вперше розроблено структурне, послідовне методологічне забезпечення складання бізнес – плану, як форми реалізації плану фінансового оздоровлення підприємств залізничної галузі та обґрунтовано висновок про необхідність застосування бізнес – планування в процесі розробки механізму запобігання неплатоспроможності підприємств з обґрунтуванням заходів з соціального захисту працівників; запропоновано методичні підходи до розроблення стратегічних альтернатив бізнес – плану щодо вибору відповідної стратегії розвитку неплатоспроможних підприємств.

Ключові слова: підприємство, банкрутство, неплатоспроможність, фінансовий стан, оздоровлення, бізнес – план, соціальні питання.

Маковоз Е.В. Пути финансового оздоровления неплатежеспособных предприятий железнодорожной отрасли. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.04- экономика и управление предприятиями (за видами экономической деятельности)-Украинская государственная академия железнодорожного транспорта, Харьков, 2007.

Диссертация посвящена вопросам поиска путей финансового оздоровления неплатежеспособных предприятий железнодорожной отрасли.

На основе проведенного анализа финансового состояния транспортной отрасли и состояния дел о банкротстве предприятий, в работе разработаны пути финансового оздоровления предприятий железнодорожной отрасли. В работе проведен детальный анализ факторов возникновения банкротства предприятий и на его основе проделано уточнение причинно - видовой классификации факторов возникновения банкротства предприятий. На основе проведенного анализа категорий “банкротство” и “неплатежеспособность” проведена работа по усовершенствованию специфики этих категорий и особенностей их применения для уточнения оценки состояния предприятия и разработки соответствующих мер по финансовому оздоровлению.

Проанализировано действующее законодательство о банкротстве (Украины и некоторых зарубежных стран). Определены позитивные стороны зарубежного законодательства и сделаны предложения по усовершенствованию отечественного законодательства.

Рассмотрены проблемы современного состояния финансов предприятий. Наведены финансовые методы предупреждения неплатежеспособности предприятий железнодорожной отрасли и основные аспекты управления

финансовым состоянием предприятия с целью предупреждения банкротства. В исследовании приведены основные коэффициенты, которые характеризуют финансовое состояние предприятия, основные критерии этих коэффициентов и рассмотрены пути улучшения ключевых показателей. Проведен анализ финансового состояния СТГО “Південна залізниця” и сделаны соответствующие выводы.

Рассмотрены и обоснованы особенности применения внешних и внутренних первоочередных резервов финансового оздоровления неплатежеспособных предприятий.

Рассмотрены альтернативные стратегии развития предприятий в условиях неплатежеспособности в отличие от базовых стратегий развития предприятий в рыночных условиях хозяйствования. Предложены методические подходы к разработке стратегических альтернатив бизнес – плана по выбору стратегии развития неплатежеспособных предприятий.

В работе подробно рассмотрены вопросы бизнес – планирования применительно к неплатежеспособным предприятиям. Проведена работа по применению бизнес – планирования в соответствии с требованиями действующего законодательства и Закона Украины “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом”.

Обоснована необходимость применения бизнес – планирования в процессе разработки механизма предупреждения неплатежеспособности и предотвращения банкротства с учетом вопросов социальной защиты работников и разработано структурное и последовательное методологическое обеспечение составления бизнес – плана, как формы реализации плана финансового оздоровления предприятий железнодорожной отрасли. Учитывая важность социальной защиты работников предприятий, которые находятся на грани банкротства, в работе приобрело дальнейшее развитие обоснование мер социальной защиты работников неплатежеспособных предприятий. В целом диссертационная работа охватила вопросы решения задач финансового оздоровления предприятий железнодорожной отрасли.

Ключевые слова: предприятие, банкротство, неплатежеспособность, финансовое состояние, финансовое оздоровление, бизнес – план, социальные вопросы.

Маковоз О.В. The ways of financial recovery insolvent enterprise railways area - a Manuscript.

The thesis on competition degree candidate of the economic sciences on professions 08.00.04 - an economy and management enterprise (on type of economic activity) - an Ukrainian state academy of the railway transport, Kharkov, 2007.

The thesis is dedicated to questions of searching for of the ways of financial recovery insolvent enterprise railway area.

On base of the called analysis of the financial condition the transport area and states affairs comparatively bankruptcy enterprise, in work designed way of

financial recovery enterprise railway area. Advanced specifics category "bankruptcy" and "insolvent" and particularities of their using for revision the estimation of condition of e enterprise and development corresponding to action of financial recovery. The advanced reason -an aspectual categorization main factor origin bankruptcy enterprise. It is analyzed acting legislation of the Ukraine and some foreign countries comparatively bankruptcy. They are brought financial methods of the prevention to insolvency enterprise railway area and main aspects of management financial condition enterprises for the reason preventions bankruptcy. It is chosen and validly particularities of the use external and internal priority reserve of financial recovery insolvent enterprise. In work is for the first time designed structured, consequent methodological ensuring the formation business - plan, as the forms to realization of the plan of financial recovery enterprise railway area and is motivated conclusion about need of the using business - planning in process of the development of the mechanism the prevention to insolvency enterprise with motivation action from social protection workman; the methodical approaches are offered to development of the strategic alternatives business - plan for choice corresponding to strategies of the development insolvent enterprise.

The keywords: enterprise, bankruptcy, insolvency, financial condition, recovery, business - a plan, social questions.

Маковоз Олена Володимирівна

**ШЛЯХИ ФІНАНСОВОГО ОЗДОРОВЛЕННЯ
НЕПЛАТОСПРОМОЖНИХ ПІДПРИЄМСТВ ЗАЛІЗНИЧНОЇ ГАЛУЗІ**

08.00.04 – економіка і управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Надруковано згідно з оригіналом автора

Відповідальний за випуск

Н.Є. Каличева

Підписано до друку . Формат паперу 60x84 1/16. Друк різнограф.
Папір офсетний. Обсяг ум. друк. арк. Наклад 100 прим.
Зам. № . Безкоштовно.

Видавництво УкрДАЗТ.
Свідоцтво про державну реєстрацію ДК № 112 від 06.07.2000 р.
61050, Харків, майдан Фейєрбаха, 7